

proprio ore iusserimus. Quicumque igitur præsen-
tis mandati violator exstiterit, sit anathema, et ignis
illi præparatur in æternum. Conservantibus autem
sit pax et quies Domini nostri Jesu Christi, quate-
nus et hic fructum bonæ actionis percipiant, et apud
districtum iudicem præmia æternæ pacis inveniant.
Amen.

Ego Anacletus Catholicæ Ecclesiæ episcopus.

Ego Crescentius presbyter et cardinalis.

Ego Benedictus, presbyter et cardinalis.

Ego Amandus cardinalis necnon et presbyter san-
ctæ ecclesiæ Sabinae.

A Ego Silvius presbyter et cardinalis.

Ego Hormannus cardinalis.

Ego Rochus SS. Ariani et Marii cardinalis atque
diaconus.

Ego Pandulphus diaconus cardinalis SS. Marty-
rum Cosmæ et Damiani.

Ego Joannes iudex Dauserius.

Ego Quirinus Benedictus iudex.

Datum Beneventi, per manum Matthæi cardinalis
ac presbyteri et cancellarii, xii Kal. April., ponti-
catus Domini nostri Anacleti secundi pape an....

ANNO DOMINI MCXLIH

BENEDICTI

ROMÆ ECCLESIAE S. PETRI CANONICI

LIBER

DE ECCLESIASTICO ORDINE TOTIUS ANNI

ET PRÆCIPUE

APOSTOLICÆ DIGNITATIS ET TOTIUS CURIAE,

Ad Guidonem de Castello, tunc cardinalem S. Marci, qui postmodum factus est Cælestinus II.

(Dom Mabillon, *Museum Italicum*, tom. II, p. 118. Lutetia Paris. 1724, 4°.)

1. Perspicue scientiæ et profundæ sapientiæ magi-
stro GUIDONI (1) DE CASTELLO, divino nutu sanctæ
Romanæ Ecclesiæ presbytero cardinali tit. Sancti
Marci, BENEDICTUS, Beati Petri apostoli indignus
canonicus et Romanæ Ecclesiæ cantor, intimæ dile-
ctionis affectum, et inter sanctorum antistitem
agnina coronam inaccessibilem.

Divinæ pietatis misericordiæ, Pater reverende,
pro meæ tenuis scientiæ viribus immensa gratias
ago, quoniam vestræ salutis curam et ecclesiastici
ordinis sollicitudinem vos habere concerno. Unde
magnam Dei misericordiam et multiplicium suarum
miserationum copiosam bonitatem humiliter im-
ploro, quatenus, in hoc tam bono proposito, usque-
dam ipse veniet ad movendum de loco suo candela-
brum, vos corroborando stabiliat. Cæterum super
petitionem ecclesiastici ordinis totius anni, et præ-
cipue apostolicæ dignitatis et totius curiæ, de qua
placuit vestræ illustri sapientiæ et egregiæ pru-

B dentia a me famulo vestro opusculum expetere,
qualiter Deo favente dominus apostolicus cum
curia sua, et tota Romana Ecclesia in præcipuis
solemnitatibus et quotidianis officiis valeat se re-
gere, prout melius mihi Deus concesserit, licet
sit ardua, et officio professionis non indelita,
elucidare aggrediar. Sed mirandum valde est cur
a me idiota, et quasi nullius scientiæ, queritis
aperire, quæ in apotheca cordis non habeo enu-
cleare quæ investigare non valeo; propitiare quæ
sitibundus pincerna haurire a vobis gestio. Quis
enim noscere potest quid agat flos campi et lilium
convallium, dum montes transgreditur et colles
transilit, nisi quem torrente voluptatis suæ pota-
vit et domus suæ ubertate inebriavit? Verumta-
men, ut duxi, vestra dilectione et assidua pul-
satione commotus, quod de dignitate Romani pon-
tificis, et presbyterorum cardinalium, et diacono-
rum, cæterorumque ordinum curiæ, nec non de

(1) Proinde scriptus fuit hic liber ante annum 1143, quo Guido iste ad pontificatum assumptus est, dictus Cælestinus II.

ecclesiastico officio totius anni per multa temporum spatia vidi, et a sapientibus curiae audiui, et quod alii doctores in suis scriptis reliquerunt, ad perpetuae recordationis memoriam scribere curabo.

2. In adventu Domini, quando annualiter fit recapitulatio officii et librorum qui in Ecclesia leguntur, Sabbato in vigilia Adventus Domini, ad Vesperas incipit antiphona, *In illa die stillabunt montes*. Sub ista antiph. omnes psalmi hujus Vesperis cantantur. Qua antiphona finita, dicitur versus, *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam*. Ad *Magnificat*, *Spiritus-sanctus in te descendit, Maria*. Finita antiphona dicitur oratio [et orationes].

3. Ad matutinum Invitatorium, *Regem venturum*, cum suo *Venite*. Quo finito incipit prima antiphona, *Missus est Gabriel angelus*, Psalmus, *Beatus vir, usque Domine, ne in ira*; et dicitur antiphona. Deinde dicitur secunda antiphona, *Ave, Maria, gratia plena*; psalmus, *Dominus Deus meus, in te speravi, usque in Domino confido*. Antiphona finita, dicitur tertia antiphona, *Ne timeas, Maria*, Psalmus, *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus*, usque ad psalmum, *Domine, quis habitabit?* Antiph. finita, dicitur versus, *Ostende nobis, Domine*. Tres lectiones leguntur de Isaia propheta. Prima lectio, *Visio Isaiae*, resp. *Aspiciens a longe*. Quo finito dicitur vers. *Quique terrigenae*, totum; deinde repetenda, *Ite obviam et dicite*; vers. *Qui regis Israel intendit*, totum; repetenda, *Nuntia nobis si tu es ipse*; vers. *Tollite portas, principes, vestras*, totum; repetenda, *Qui regnaturus es in populo Israel. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*. Incipit a capite, *Aspiciens a longe*. In secunda lectione secundum resp. *Aspicebam in visu noctis*, cum duobus versibus, *Ecce dominator Dominus*, et, *Potestas ejus potestas aeterna*, cum repetendis suis, sicut superius; et *Gloria Patri*, et responsorium a capite. In tertia lectione resp. *Missus est Gabriel angelus*, cum duobus versibus, *Ave, Maria*, et, *Dabit ei Dominus Deus*: repetenda prima, *Ne timeas, Maria*; repetenda secunda, *Et vocabitur*, et reliqua. *Gloria Patri*. Qua finita, responsorium a capite cantetur. Haec tria responsoria ita debent cantari in congregationibus. Prior et secundus cantant responsorium primum ante altare cum omnibus versibus, et repetendis usque ad finem; tertius et quartus, secundum responsorium, sicut prius; quintus et sextus, tertium responsorium. In secundo nocturno incipit antiphona, *Ecce ancilla Domini*; psalmus, *Conserve me, Domine*. Alia antiphona, *Angelus Domini*; psalmus *Exaudi, Domine, justitiam meam*. Tertia antiphona, *Antequam convenirent*; psalmus, *Diligam te, Domine*. Totoque finito cum antiphona, dicitur versus, et tres lectiones leguntur De sermone sancti Augustini et sancti

A Leonis, et tria responsoria cantantur, sicut mos est. In tertio nocturno antiphona, *Beata es, Maria, quae credidisti Domino*, et, *Beatae matris dicent omnes generationes*, et *Dabit ei Dominus*, cum suis psalmis, *Caeli enarrant, Exaudiat te Dominus*, et *Domine, in virtute tua*. Versus et duae lectiones de epistola (2), tertia de homilia. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus*: quo finito, incipiunt Matutinae Laudes, et antiphona, *In illa die*, cum omnibus aliis antiphonis et psalmis. Quibus finitis, dicitur vers. Quo finito, incipit antiphona, *Spiritus sanctus in te descendit, Maria*, et *Benedictus Dominus Deus Israel*, etc.

4. Deinde dicit Primam, et incipit secundam antiphonam Matutinae, *Jucundare*, cum psalmis. Quibus finitis, dicitur lectionem epistolae, et versum, et orationem diei. Mane statio ad Sanctam Mariam Majorem, quo dominus papa cum omnibus ordinibus venit: ibique honorifice, sicut mos est, cantat Missam cum *Gloria in excelsis Deo*, sicut in aliis Dominicis usque ad Natalem Domini, et coronatur. Ad tertiam canitur tertia antiphona, ad Sextam quarta antiphona, ad Nonam quinta antiphona, ad Vesperum cum omnibus antiphonis, sed non dicitur *Missus est Gabriel*, neque *Ecce Dominus veniet*, nisi infra hebdomadam, sed tantum oratio.

5. Infra hebdomadam officium de Adventu; ad matutinum Invitatorium, *Regem venturum*, noct. cum antiphona de Psalmista; versus de Adventu, et legitur de Isaia propheta. Ad matutinas Laudes canitur una antiphona, *In illa die stillabunt montes*, sub qua omnes psalmi cantentur. Prima canitur cum lectione de Adventu et capitulis, sicut Ecclesia consuevit, genu flexo. Tertia, Sexta, Nona cum antiphonis de Adventu in terram prostrati, cum capitulis et psalmis et oratione, sicut mos est. Ad Vesperum omnes psalmi feriales cantentur sub una antiphona, *In illa die stillabunt montes*, et ad finem cantentur istae antiphonae, *Missus est Gabriel angelus, Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum*, cum oratione, *Deus, qui de beatæ Mariæ virginis utero*, et antiphona, *Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus cum eo, Exultabunt sancti in gloria*. Missa de Adventu usque in quinta feria. Sexta feria canitur Missa de Cruce: quod non convenit in Adventu. Sabbato de Sancta Maria, si non fuerit festivitas novem lectionum; et si fuerit, omne officium sit festivitatis; et si fuerit trium lectionum festivitas, in vigilia ad Vesperam psalmi diei cantentur sub una antiphona de Adventu. Cum venerit ad *Magnificat*, versus dicatur de festivitate cum antiphona et oratione sancti; et sit commemoratio de Adventu, *Missus est Gabriel angelus*, etc. Matutinum totum de sancto, tamen cum nocturno diei; matutinae Laudes, si habeant proprias antiphonas, cantentur; sin autem, sub una antiphona communi omnes psalmi cantentur. Pri-

(2) Nempe de epistola Leonis Magni ad Flavium, quae magna cum dignitate explicat mysterium

Incarnationis contra errorem Eutychetis, de qua infra num. 9.

ma cantatur cum una antiphona festivitatis et lectione diei; et omne officium non prostrati, sed stando cantetur. Tertia et Sexta de festivitate, Nona et Vesperum de Adventu.

6. Dominica secunda leguntur tres lectiones de eodem propheta Isaiâ, et tres lectiones de sermone, et duæ lectiones de epistola, tertia de homilia, et canitur de historia sua. Mane ad Missam fit statio ad Jerusalem in palatio Susrriano, ubi dominus pontifex cum tota curia debet cantare missam, et accipere coronam, et eam celebrare, sicut mos est.

7. Dominica de *Gaudete*, statio ad Sanctum Petrum. Cum dominus papa cum omnibus scholis ad Vesperum venit, ibique dominus manet; tunc dominus pontifex accipit xx solidos de confessione, et expendium curiæ, et equorum suorum. Cardinales vero et diaconi, primicerius cum schola, subdiaconi, basilicarii et subdiaconi regionarii, et acolythi accipiunt quinque solidos den. Papiensium, quod vocatur cœnaria [*al. cenatica*] et archidiaconus accipit xviii denarios pro responsoriis, qui expendantur per manus suas; et canonici ecclesiæ debent habere de presbyterio xii sol. de eadem confessione. Prælibati vero sacri palatii ordines hospitantur in domo Aguliæ [*al. Anguliæ*], et dominus hospitii debet præparare lectos de suis bonis linteaminibus, et accipere in stabulis suis equos eorum, et custodire; et si oportuerit facere cœnam ejus diei, tamen de præscriptis denariis, qui vocantur cœnatica, non solum in stationibus, verum etiam per totum annum, quandoecumque [*al. quocumque*] venerint cardinales cantare Missam cum primicerio et cantoribus vel aliis Palatinis clericis, et ille dominus hospitii debet habere pro beneficio omni die unam moneta[m] de oblatiis [*al. oblationibus*] Missæ, et lacrymas ceræ, quæ remanent de offerenda Missæ. Ille prælibatus ordo debet esse in omnibus nocturnis stationibus Sancti Petri; in diurnis vero dantur tantum quinque sol, sed dominus papa in diurnis accipit xx solidos, sicut supra dictum est.

8. Media autem nocte surgens aulito signo dominus papa, cum omnibus ordinibus ad Sanctum Leonem venire debet, ibique mansionarius præparat thuribulum episcopo, et episcopus pontifici, omnibus indutis de suis indumentis. Cubicularii vero cum duabus faculis accensis, et camerarii cum duobus candelabris et faculis accensis debent ire ante pontificem. Pontifex autem primum incensat altare Sancti Leonis: deinde cum processione incedens per porticum pontificium ad Sanctum Gregorium, primum incensat altare ejus, et altare Sancti Sebastiani, et altare Sancti Tiburtii;

(7) Hic distinctio manifesta inter Vigiliis et Matutinum: quod duplex officium in Dominica in Adventu ad S. Petrum dicebatur. Aliquid hic videtur desse ad significandum diem.

deinde duo altaria in mediana ad crucifixos, ubi ab antiquis patribus audivimus requiescere apostolos Simonem et Judam. Postea vadit ad sudarium Christi, quod vocatur Veronica, et incensat, et altare Sanctæ Mariæ similiter. Postea ascendit ad Sanctum Pastorem juxta arcum triumphalem, et incensat. Deinde descendens ad corpus, incensat altare super sepulcrum S. Petri; et sic sedet in subsellio cum candelabris ante se. Paraphonista cum schola incipit vigiliis, *Ex Ægypto vocari Filium meum*; psalmus, *Beatus vir*. Secunda ant. *Ecce apparebit Dominus supra nubem candidam*; psalmus, *Quare fremuerunt gentes*. Tertia ant. *Ecce veniet Dominus, quem Joannes prædicavit*; psalmus, *Domine, quid multiplicati sunt*. Deinde duo subdiaconi basilicarii dicunt versum; acolythi tenent librum stationalem, et cubicularii faculas; et basilicarii legunt lectiones, *Gaudens gaudebo in Domino*; diaconus præcinit, *Tu autem*. Primicerius cum schola cantat responsoria. Finitis tribus lectionibus, primicerius dicit *Te Deum laudamus*. Subdiaconus regionarius porrigit sacramentarium episcopo, et episcopus tenet ante pontificem; et basilicarii tenent candelabra, et pontifex dicit orationem. Diaconus dicit *Benedicamus Domino*; et dominus papa benedicit.

9. Deinde exiens (3) inde ascendit ad altare majus et incensat, et descendit ad pectorale (4) ante altare: circa eum diaconi induti. Episcopi stant ad aliud pectorale, cardinales in choro cum canonicis ecclesiæ. Cubicularii et camerarii ponunt faculas ante pontificem. Pontifex vero incipit Matutinum, *Domine, labia mea aperies*. Cantores cantant invitatorium: quo finito, primicerius incipit, *Ex Ægypto vocari Aiam*; psalmus, *Beatus vir*, et omnes psalmi primi nocturni cum antiphonis suis. Primo nocturno finito, canonici ecclesiæ legunt tres lectiones, *Gaudens gaudebo*, et cantant tria responsoria: cætera cantores et basilicarii. Deinde episcopi legunt quartam et quintam lectionem de epistola sancti Leonis papæ, missa Flaviano episcopo de incarnatione Domini contra Eutychem hæreticum; cardinales sextam et septimam; Prior basilicarius octavam de expositione epistolæ, *Gaudete in Domino semper*; nonam vero ibi, ubi intrat, legit pontifex de homilia, et dicit, *Jube, domine, benedicere*. Nullus benedicit eum, nisi Spiritus sanctus; tantum omnes respondent, *Amen*. Finita lectione pontificis, primicerius dicit, *Te Deum laudamus*, et alii respondent; et incipit antiphona ad matutinas laudes. Quo finito, basilicarii cantant versum ante altare. Primicerius nuntiat pontifici antiphonam ad *Benedictus Dominus Deus Israel*. Episcopus repræsentat librum pontifici, sibi datum a subdiacono regionario; pontifex dicit orationem; diaconus dicit, *Benedicamus*

(4) Ita cancellum appellant, eum ad modum, quo Græci *çίγλα* vocant columellas ordine dispositas, ac superiori epistilio junctas, ut ex Goaro in Cedreum observat doctissimus Cangius.

Domino. Missa a pontifice celebratur, et dicitur *Gloria in excelsis Deo*, et sit laus a diaconis, et subdiaconis, et notariis; et coronatur a sancto Petro per mediam civitatem usque ad palatium cum omnibus ordinibus, sicut mos est. A festivitate sancti Nicolai usque ad feriam ante Natalem Domini cantantur hæc antiphonæ ad Matutinum, *O Sapientia*, ad *Benedictus*, et cæteræ omnes in quatuor temporibus.

10. Feria quarta statio ad Sanctam Mariam Majorem. Fit collecta ad Sanctum Petrum ad Vindictam in Eudoxia. Primitivus cum schola, et subdiaconi regionarii, et acolythi cum cruce stationarii (5) Sancti Petri; levant inde crucem cum collecta processionali, cantando usque ad Sanctam Mariam Majorem. Ibi dominus papa præparatus cantat Missam more quadragesimali, et ibi nuntiatur quem ordinare disponit hoc modo: *Auziliante Domino et Salvatore nostro Jesu Christo elegimus hunc diaconum in presbyteratum. Si quis habet contra eum pro Deo, cum fiducia exeat, et dicat. Veruntamen memor sit conditionis suæ.*

11. Sexta feria statio ad Sanctos Apostolos cum processione.

12. Sabbato statio ad Sanctum Petrum, ubi debet ordinatio fieri a pontifice, et celebrare Missam. Iam vero cantatur officium celeberrime a schola, et hymnistrum puerorum, *Benedicite, omnia opera Domini, Domino*, descendit pontifex ab altari, et vadit ad Sanctum Andream. Ibi facit consecrationem. Facta consecratione revertitur ad altare, quia ad hoc altare nulla consecratio debet fieri, nisi de Romano pontifice. Et sic in omnibus Quatuor Temporibus debet fieri.

13. Dominica de *Canite tuba* legitur de Joel propheta, *Canite tuba in Sion*, et de sermone, et epistola, et de homilia. Cum venerint autem seriales antiphonæ, omnes per ordinem cantentur ad Matutinum. Ad Vesperum omnes psalmi cantentur sub prima antiphona. Ad *Magnificat* cantetur propria antiphona.

14. In vigilia Natalis Domini ad matutinum invitorum, *Christus adveniet nobis, venite adoremus.* Ant. *Dominus dixit ad me; psalmus, Quare fremuerunt gentes.* Antiph. *In sole posuit tabernaculum; psalmus, Cæli enarrant.* Antiph. *Elevamini portæ æternales; psalmus, Domini est terra.* Versus, *Hodie scietis quia veniet Dominus*, et quinque lectiones, et quinque responsoria. Quarta lectio, sermo S. Augustini, *Vos, inquam, convenio, o Judæi.* In quarta cantantur sibyllini versus, *Judicii signum, tellus sudore madescit.* Quinta de homilia. Eo die non dicitur *Te Deum laudamus*, sed tantum *Deus, in adjutorium meum intende*, cum antiphonis vigiliæ, et

(5) Crux stationalis, quæ soleta deferri ad stationes: quæ solebat reponi super altare, inferius num. 29.

(6) Observa hic distingui Vigiliam a Matutino, licet idem sit officium: quod illæ summa nocte divisit nocturnis, quasi totidem vigiliis; hæc mane

A psalmus *Dominus regnavit*, cum aliis psalmis. Prima cum antiphona vigiliæ, et lectio, *Paulus servus Jesu Christi*, cum versu; sine *Kyrie*, tantum dicatur oratio diei. Tertia, Sexta et Nona cum suis antiphonis. Non prostrati, sed tantum stando dicantur orationes. Isto die statio ad Sanctam Mariam Majorem, ubi dominus papa debet Missam cantare cum scholâ clericorum et familia palatii; et episcopus Albanensis debet facere cœnam optimam toti curiæ, et debet mittere ad curiam duo optima busta porcorum. Ad Vesperas et ad Vigiliam debet sibi remanere pontifex per totam noctem.

15. In prima vigilia leguntur canonici ecclesiæ tres lectiones de Isaiâ propheta, et cantant tria responsoria: *Primo tempore alleviata est terra Zabulon*, et *Consolamini*, et *Consurge*: et ita fit officium per cardinales et episcopos et cantores, sicut nocturnalibus stationibus Sancti Petri. In secunda vigilia de sermonibus; in tertia de eisdem sermonibus, et de homilia. Et ad præsepium debet cantare Missam, et dicere *Gloria in excelsis Deo*, et unam orationem tantum, et *Credo in unum Deum*. Primitivus cum schola officiat Missam: qua peracta, primitivus revertitur ad chorum, cantando, *Ecce Maria genuit nobis salvatorem*, cum psalmis et antiphona, sicut in Antiphonario scriptam est. Finitis isto [modo] matutinis Laudibus cum oratione, incipit pontifex ad Matutinum, (6) Schola dicit invitorum, et eo ordine fit Matutinum, sicut vigiliæ fuerunt.

16. Mane dicit Missam ad Sanctam Anastasiam: qua finita, descendit cum processione per viam juxta porticum Gallatorum ante templum Sibyllæ, et inter templum Ciceronis et porticum Cimorum [al. Crinorum]; et progrediens inter basilicam Jovis et arcum Flamineum, deinde vadit juxta porticum Severinum; et transiens ante templum Cratæ, et ante insulam Milicenam et draconiorum, et sic sinistra manu descendit ad majorem viam Arenulæ, transiens per theatrum Antonini, et per palatium Cromatii, ubi fuit Holomitreum [al. Oloritremum], et sub arcu Gratiani, Theodosii et Valentini imperatorum; et intrans per pontem Adriani ante templum ejus, et juxta obeliscum Neronis, et ante memoriam Romuli, et per porticum ascendens in Vaticanum ad basilicam Sancti Petri, ubi est statio: et ibi honorifice cantatur Missa cum omnibus ordinibus palatii, sicut decet; et debet ibi accipere coronam in capite suo, et per mediam urbem cum processione redire ad palatium, perficere festum coronæ.

17. Sed propter parvitatem diei et difficultatem viæ, facit stationem ad Sanctam Mariam Majorem, et vadit in secretarium. Cubicularii custodiant se-

celebrarentur. Vide num. 60 et 63, infra. Amalarius hanc distinctionem designat in Antiphonariis cap. 15. Reperi, inquit, in Romano Antiphonario duo officia nocturnaliter in una eademque nocte posita, scilicet in Nativitate.

acrotarium. Prior episcopus servit de libro, archidiaconus de evangelio; subdiaconus regionarius prior de mappula; prior basilicarius de epistola, primicerius et schola de cantu; et sic sustentatus a duobus diaconis, archidiaconus sine socio solus procedit ante pontificem, et sic inurat in processione. Omnis ordo in suo loco, bini et bini procedunt: acolythi cum candelabris, et crux domini pontificis ante processionem. In introitu ecclesie cubicularii alte portant mappulam super caput pontificis. Cum autem intrat presbyterium, mansionarius ecclesie porrigit ei arundinem cum cereo accenso. Tunc pontifex accipit eam, et ponit ignem in stupa posita super capita columnarum ad figuram finis mundi per ignem. In medio presbyterii progrediens sistit iter. Primicerius deponit untram de capite suo, et osculatur dextram scapulam pontificis, et pontifex benedicit eum. Cumque venerit ante altare, cubicularii offerunt mappulam (7) super caput pontificis; ipse vero pontifex dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est; deinde duobus cardinalibus, priori et secundo.

18. Ascendens cum primo ad altare facit confessionem, osculatur evangelium, quod subdiaconus tenet ante eum, et intrat ad altare; et inclinato capite dicit orationem. Qua peracta, osculatur altare, et erigit se dans pacem archidiacono et omnibus diaconibus. Acolythus representat thuribulum et capsam cum incenso archidiacono, qui lecturus est Evangelium. Pontifex autem accipit capsam, et ponit incensum in thuribulum, et incensat altare, et archidiaconus retinet planetam ne impediatur. Posito incenso, ascendit ad sedem, et cardinales descendunt ad chorum in locis suis, et episcopi in dexteram in locis suis juxta pontificem. Interim paraphonista cum schola cantat introitum, et *Kyrie eleison*. Pontifex incipit, *Gloria in excelsis Deo*, et schola respondet, *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis*, usque in finem. Et pontifex dicit, *Pax vobis*; schola respondet non in illa voce, sed alta, *Et cum spiritu tuo*; et dicitur una oratio.

19. Interea archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus in filo stantibus ad dexteram juxta altare, et notarii jusum [*id est deorsum*] in choro pluvialibus induti stantes, archidiaconus alta voce cum omnibus dicit, *Exaudi, Christe*. Respondent notarii: *Domino nostro Innocentio (8), a Deo decreto summo pontifici et universali papae, vita*. Tribus vicibus dicit archidiaconus cum suis, tribus vicibus respondent notarii. *Sancta Maria*, dicit archidiaconus; respondent notarii, *Tu illum adjuva*. *Sancta Maria*, respondent similiter de unoquoque choro tribus, sanctos duabus vicibus. In fine *Kyrie* tribus vicibus archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus; et accipiunt tres sol. pro laude.

20. Prior subdiaconus Latinus, et subdiaconus

(7) Infra, num. 40, cum linteo extenso super caput ejus. Hinc *Mappularii* dicti, quibus id muneris concessum est, de quibus in sequenti libello Concilii.

A Graecus portant libros ante pectus suum cum duobus subdiaconis, et uno acolytho camiso induto, antecedente eum oblationario [*al. blacionario*] in manu faciendo viam. Duo cantores, prior et secundus, isto die et die sancti Paschae descendunt in ambonem, et acolythus stat ante in ambone. Finita laude subdiaconus Latinus legit Epistolam Latinam, deinde subdiaconus Graecus legit Epistolam Graecam. Redcunt ad altare gratias habentes, et osculantur pedes pontificis. Cantores vero incipiunt Gradale, et *Alleluia*; et primicerius cum schola responsorium. Archidiaconus et diaconus Graecus ferentes librum ante pectora sua cum quatuor subdiaconis, acolythi ferentes candelabra ante eos manent cum candelabris accensis ante pulpitem: illi vero legunt Evangelia. Descendentes portant Evangelia obviam pontifici; et pontifex osculatur ea, ascendit in pulpitem, et praedicat Evangelium. Ad finem vero facit confessionem, benedicit, et redit ad sedem, et dicit, *Credo in unum Deum*. Basilicarii respondent et cantant. Primicerius cum schola cantant Offerenda. Tunc VII cardinales ascendunt ad altare cum libris, tres ex una parte, et quatuor ex alia parte, et pontifex a diacono sustentatus intrat ad altare in canonem ad sacrificandum hostiam cum cardinale. Perferta Praefatione basilicarii cantant, *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, etc.

21. Finita Missa, pontifex ab archidiacono coronatus ascendit equum, et procedit cum processione ad palatium hoc modo. Post eum praefectus indutus manto pretioso, et calceatus zancha una surca, altera ruhea; circa eum iudices pluvialibus induti ante pontificem, archidiaconus et diaconus cum primicerio bini et bini, deinde subdiaconi: ante quos cardinales; ante cardinales cantando ante eos notarii; ante notarios episcopi; ante episcopos crux domini papae; ante crucem milites draconarii, portant XII vexilla, quae bandora vocantur; et equus domini papae ornatus, sed vacuus; dirungarii circa processionem; duo praefecti navales, qui dicuntur dilungarii [*al. dirungarii*], cum baculis in manibus, pluvialibus induti; majores vero mantellis sertici et baculis, qui vocantur schola stimulatii, custodientes processionem, ne aliquis se intromittat.

22. Cum autem venit pontifex ad basilicam Zachariae papae, antequam descendat, descendunt cardinales ad faciendum laudes. Tunc prior cardinalis Sancti Laurentii foris muros, deposita mitra dicit, *Jube, Domne, benedicere*. Pontifex benedicit eum. Qui alta voce dicit: *Summo et egregio, ac ter beatissimo papae Innocentio vita*. Respondent cardinales omnes, *Deus conserveat eum*, tribus vicibus. *Salvator mundi*: cardinales respondent, *Tu illum adjuva*, et vicibus tribus. *Sancta Maria, tu illum adjuva*; per omnes chorum sanctorum, tres sanctos. In fine, omnes sancti, *adjuvate illum*, tribus vicibus. *Kyrie* tribus

(8) Quippe hic liber scriptus est vivente ac secundo pontifice Innocentio secundo, cui haec laudes aptantur.

vicibus. Et pro laude accipiunt tres solidi; iudices vero se representant, et dicit primicerius *Inbe, lomme, benedicere*. Pontifex benedicit eum, et alta voce dicit: *Hunc diem: respondent iudices, Multos annos, tribus vicibus. Tempora bona habeo: respondent iudices, Tempora bona habemus omnes*. Tunc dominus pontifex descendit de equo; primicerius defensorum, et secundicerius suscipiunt eum per manus et ducunt usque in cameram. Ibi dat presbyterium omnibus ordinibus. Iste vero die Natalis Domini et die sanctæ Paschæ dat omnibus prioribus manum (9), id est presbyterium duplum, prefecto scilicet xx solidi. dominus papa et manum; primicerio iudicium iv solidi. et manum; unicuique iudicum quatuor solidi; priori episcopo quatuor solidi. et manum; unicuique episcoporum [tres solidi.]; B iv solidi. priori cardinali et manum; unicuique card. iii solidi; archid. iii solidi. et manum; unicuique diaconorum. iii solidi; primicerio cantorum iii solidi. et manum; secundicerio cantorum ii solidi; priori basilicario ii solidi. et viii den. pro honorantia; unicuique cantori ii solidi; priori basilicario ii solidi. et manum; unicuique subdiacono ii solidi; priori regionario ii solidi. et manum; unicuique eorum duos solidi; unicuique acolytho duos solidi; duobus diligentiis viii solidi; scriuariis x solidi; majorentibus v solidi; draconariis v solidi. et aliis ordinibus, sicut mos est.

23. Dato presbyterio, intrant ad messam præparatam. Episcopi et cardinales sedent in dextra parte; archidiaconus, et diaconus, et primicerius, et prior basilicarius, et prior regionarius in sinistra; omnis ordo in suo loco. Ostiarius ponit lectorium cum libro homiliarum in medium. Circa medium convivium ex præcepto archidiaconi surgit diaconus, et legit lectionem: ipse vero archidiaconus imponit anem. Tunc pontifex mandat (10) acolythum, ut surgant cantores, et cantent Sequentiam (11) modulatis vocibus: qui surgentes faciunt imperata. Finita Sequentia, vadunt et osculantur pedes pontificis, et accipiunt a sacellario unum Byzantium, et dominus papa dateis coppam plenam potione ex ore suo (12), et bibunt. Finito convivio, omnes redeunt ad domos suas; cardinales mitti solent ad propria.

24. In festivitate sancti Stephani tres lectiones de Actibus apostolorum, *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine*, et tres De sermone sancti Stephani, cum suis antiphonis, et responsoriis. In tertio nocturno de Natali Domini, cum iii psalmis, versu et lectionibus, et suis antiphonis. Matutinæ Laudes de sancto Stephano. Finita oratione sancti Stephani dicitur antiphona, *Virgo hodie fidelis*, cum oratione de Natali. Tertia, Sexta et Nona de sancto Stephano; Vesperæ veru de Natali Domini; antiphona et oratio de sancto Stephano et sancto Joanne, et aliarum

(9) Hinc vulgatum manciæ vocabulum pro dono ecclesiarum factu profuisse existimo.

(10) Id est mitti, modo talis hodie quoque familiaris.

A festivitatum similiter. Summo mane dominus pontifex egrediens a palatio coronatus, cum processione honorifice vadit ad sanctum Stephanum, ubi est statio. Ibi cantant Missam, sicut in Natali Domini, cum laude: qua finita, rediens ad palatium coronatus, acceptis laudibus a cardinalibus et iudicibus, dato presbyterio sive manibus et convivio celebrato, sicut supra scriptum est, sic omnes recedunt.

25. In festivitate sancti Joannis evangelistæ tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone sancti Joannis, cum suis antiphonis, psalmis et responsoriis. Quidam volunt ejus passionem legere. In tertio nocturno antiphonæ et tres psalmi, et tres lectiones de Natali, cum suis responsoriis. Matutinæ Laudes de sancto Joanne, et commemoratio, sicut supra, prima de sancto Joanne, oratio de Natali.

26. In Natali Innocentium ad Matutinum tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone. In tertio nocturno revertitur ad Natale Domini. Non cantatur *Te Deum*, sed incipiunt matutinæ Laudes. Prima cantatur, sicut supra. Ad Missam non cantatur *Gloria in excelsis Deo*, nec *All.* nisi venerit in Dominica, sed omne officium est quadragesimale. Iste die Romani non comedunt carnes, nec sagimen, nisi venerit in Dominico die.

27. In vigilia Epiphaniæ, officium Natalis Domini. In Epiphania statio ad sanctum Petrum, ubi dominus papa cum tota curia cantat versus, sicut in Dominica de *Gaudete*, ea die qua superius notatum est. Nocte vero media surgit, et omnes ordines cum eo congregantur ad altare sancti Leonis; ibique cum processione, sicut prælibatum est, incensando altaria usque ad corpus, ubi facit vigiliis trium lectionum, quibus peractis, ascendit ad altare majus, et incensat. Descendit ad pectorale, et omnes ordines in suo loco. Annuat primicerio, ut incipiat vigiliæ. Ille autem incipit antiph. *Afferte Domino, fidei Dei*, etc. Tunc leguntur tres lectiones de propheta: *Surge, illuminare, Jerusalem*, et alie lectiones de sermone, præter nonam lectionem homeliar, que est domini papæ, eo ordine, quo in Dominica de *Gaudete*. Missam vero honorifice cum laudibus debet cantare, et accipere coronam, et coronatus redire ad palatium, et agere sicut in aliis coronis. Infra octavas ad Matutinum quotidie tres psalmi et tres lectiones de sermone cum suis antiphonis et responsoriis, excepta Dominica, quoniam sunt novem lectiones. Post octavas leguntur Epistolæ Pauli. Quidam legunt de expositione Psalterii.

28. Dominica prima post octavas Epiphaniæ leguntur Epistolæ Pauli, et ponitur historia de Psalmista, *qui meditabitur in lege Domini*, usque in Septuagesimam. In primo et secundo nocturno Matutini cantantur antiphonæ de eisdem psalmis: *Servite Domino in timore*, etc. In tertio nocturno in

(11) Sequentia hæc erat illa que incipit a voce, *Lætabundus*, ex Cæremoniali Urbani VI.

(12) Hæret etiam nunc hic loquendi modus apud nos, *du vin de sa bouche*.

loco antiphonarum cantatur *Allel.* Ad matutinas *A* Laudes cantatur *Allel.* in tono, *Lux orta est super nos*, et cæterarum antiphonarum, sicut in antiphonario continetur. Ad Primam, ad Tertiam, Sextam et Nonam cantatur *Alleluia*. Vesperum de Psalmista. In omnibus ex predictis Dominicis totius anni ita cantatur ad præfatas Horas, exceptis Dominicis a Septuagesima usque in octavas Pentecostes, et ab Adventu Domini usque in octavas Epiphaniæ, nec non in festivitibus Dominicarum. In feris autem, si non est festivitas, cantatur ad Primam antiphona hæc: *Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas*; ad Tertiam antiphona: *Inclina cor meum, Deus, in testimonia tua*; ad Sextam: *Domine, virifica me secundum verbum tuum*; ad Nonam: *Aspice in me, Domine, et miserere mei*.

29. In Purificatione beatæ Mariæ leguntur sermones ejusdem festivitatis. Mane statio ad Sanctam Mariam Majorem. Exeunt xviii imagines (13) a diaconis et cum clericis et populo veniunt ad Sanctum Adrianum, ubi sit collecta. Sed dominus pontifex descendit ad Sanctam Martinam cum episcopis, et cardinalibus et cæteris scholis. Ibi cum omnibus induitur. Quidam cardinales benedicunt cereos ad ductos a curia et cubiculariis. Pontifex egreditur inde, et ascendit sedem ante ecclesiam, quos ita expendit. Prius dat episcopis, deinde cardinalibus, postea diaconibus, et aliis ordinibus, et populo. Deinde vadit ad Sanctum Adrianum, ubi est crux stationalis. Archidiaconus annuit ut cantet schola. Primicerius incipit, et cantat: *Exsurge, Domine, adjuva nos*. Finita antiphona, pontifex dicit, *Oramus*; diaconus, *Flectamus genua*; alius (14) diaconus dicit, *Levate*; et pontifex dicit orationem. Diaconus dicit, *Procedamus cum pace*. Schola respondet, *in nomine Christi*. Tunc subdiaconus regionarius levat crucem stationalem de altari, plane portans eam in manibus usque ad ecclesiam. Cum autem venit foras, levat eam sursum, quam fert ante pontificem in processione usque ad Sanctam Mariam Majorem. Primicerius in manu læva retro regendo pallium pontificis cum cantoribus cantat antiphonam, *adorna thalamum tuum, Sion*. Pontifex cum aliis dicit psalmos; et sic procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per forum Trajani; et exiens arcum Auræ in porticu absidata ascendit per directum [at. domum] juxta Eudotiam, et transiens per silicem domum (15) Orphei, ascendit per titulum Sanctæ Præsedis usque ad Sanctam Mariam Majorem. Ibi que finita antiphona a schola, subdiaconus regionarius more solite portat crucem ad altare, et facit litaniam, respondente schola cum acolythis. Et dominus papa cantat missam, sed non cantatur *Kyrie eleison* propter litaniam.

30. Sabbato Septuagesimæ ad Vesperum tacetur

(13) De his imaginibus iterum infra num. 53.

(14) Non alius, sed idem qui dixerat *Flectamus genua*, primis illis temporibus subdebat *Levate*, ut superius vidimus.

Alleluia, et dicitur *Laus tibi, Domine*. Sub una antiphona, *Voca operarios*, omnes psalmi cantantur. Finitis Vesperis, apud Sanctum Petrum legitur Petrus in tribus lectionibus usque ad Matutinum. Ad Matutinum ponitur Genesis, unde legitur sex lectiones, *in principio Deus creavit celum et terram*; septima et octava de expositione Epistolæ, nona de homilia. Deinceps tacetur *Te Deum*, et *Gloria in excelsis Deo*, nisi fuerit festivitas novem lectionum. Ad Matutinas Laudes omnes antiphonæ per ordinem cantentur. Ad missam non dicatur *Gloria in excelsis Deo*, sed Gradale et Tractus infra hebdomadam legitur de Levitico usque in tertiam feriam Quadragesimæ. Ista Dominica Septuagesimæ statio est ad Sanctum Laurentium foris muros, ubi dominus B pontifex debet cantare missam, et in predicatione tractare de Introitibus ipsius Dominicæ et futurorum Dominicarum. *Circumdederunt me gemitus mortis* dicit peccator, et in tanta afflictione positus clamat: *Exsurge, quare obdormis, Domine*; et cum ulterius non possit pati tantum dolorem, dicit: *Ego mihi, Domine, in protectorem*. Jam vero ipse confidens de misericordia Dei, dicit: *Miserere mei secundum magnam misericordiam tuam*. Dominus autem, tantis lamentationibus pulsatus, dicit: *Invocavit me, et ego exaudiam eum*. Sed peccator, cognita Dei misericordia respirans, dicit: *Domine illuminatio mea et salus mea, quem timeo? Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse cecidit de laqueo pedes meos*. Et hunc Tractum debet jungere cum Evangelio.

31. Dominica Sexagesimæ legitur de Noe, in Quinquagesima de Abraham, in Quadragesima de sermonibus, in tertia Dominica de Jacob et Esau, in quarta de Joseph, in quinta de Moyse. In cathedra Sancti Petri legitur sicut in die Natalis ejus; tamen ad Vesperas et matutinas Laudes cantatur, *Ecce sacerdos magnus*. Statio in ejus basilica. Dominus papa debet sedere in cathedra (16) ad missam.

32. In Annuntiatione [beatæ Mariæ Virginis, ad Vesperas antiphona: *Missus est angelus Gabriel*; psalmus, *Dixit Dominus*: antiphona, *Ave Maria*; psalmus, *Laudate, pueri*: antiphona, *Ne timeas*; psalmus, *Lætatus sum*: antiphona, *Dabit ei Dominus*; psalmus, *Nisi Dominus*: antiphona, *Ecce ancilla*; psalmus, *Lauda, Jerusalem*: versus, *Ave Maria*. In Evangelio, *Spiritus sanctus in te descendit*; psalmus, *Magnificat*. Ad Matutinum, *Regem virginum*, cum sno *Venite*. In primo nocturno antiphona, *Missus est Gabriel*; psalmus, *Domine Dominus noster*: antiphona, *Ave Maria*; psalmus, *Cæli enarrant*: antiphona, *Ne timeas, Maria*; psalmus, *Domini est terra et plenitudo ejus*: versus, *Ave Maria*. In secundo nocturno antiphona, *Angelus Domini annuntiavit*; psalmus, *Eructavit*: antiphona,

(15) Additur infra num. 52, ubi cecidit Simon Magus.

(16) Id est in ipsa cathedra sancti Petri, quam hodie quoque basilica Vaticana asservat.

Antequam convenirent; psalmus, *Domine Dominus A* fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam; et in Quatuor Temporibus totius anni, et in quinta feria ad Sanctam Mariam trans Tiberim, et ad Sanctum Apollinarem.

Antequam convenirent; psalmus, *Domine Dominus A* fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam; et in Quatuor Temporibus totius anni, et in quinta feria ad Sanctam Mariam trans Tiberim, et ad Sanctum Apollinarem.

Antequam convenirent; psalmus, *Domine Dominus A* fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam; et in Quatuor Temporibus totius anni, et in quinta feria ad Sanctam Mariam trans Tiberim, et ad Sanctum Apollinarem.

Antequam convenirent; psalmus, *Domine Dominus A* fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam; et in Quatuor Temporibus totius anni, et in quinta feria ad Sanctam Mariam trans Tiberim, et ad Sanctum Apollinarem.

33. Mane fit collecta ad Sanctum Adrianum, ubi dominus papa convenit cum omnibus ordinibus palatii; et expensis cereis benedictis, cum xviii imaginibus diaconorum discalceati pergunt processionaliter ad Sanctam Mariam Majorem, sicut dictum est in Purificatione; et ibi cantat Missam et Vesperas, sicut in vigilia dictum est.

34. Quarta feria initii Quadragesimæ, statio ad Sanctam Sabinam; et collecta ad Sanctam Anastasiam, quo dominus papa cum tota curia venit; ibique indutus ipse et omnes alii ordines ascendunt ad altare. Ibi dominus pontifex dat cinerem, et primicerius cum schola cantat antiphonam, *Exaudi nos, Domine*. Facta collecta, pontifex discalceatus, et omnes alii cum processione pergunt ad Sanctam Sabinam. Primicerius cum schola retro cantando, *Immutemur habitu*. Cum venerit ad ecclesiam, subdiaconus regionarius, deposita cruce, cum litania vadit ad altare, respondentibus schola et acolythis: ubi dominus pontifex cantat missam sine *Kyrie*, propter litaniam (17). Ante Communionem vero stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce, *crastina die veniente statio erit in ecclesia Sancti Georgii martyris ad Velum Aureum*. Respondet schola, *Deo gratias*. Et sic postea primicerius cantat Communionem. Finita missa, acolythus debet tollere papyrus (18), et intingere in oleo candelæ, et diligenter extergere, et portare ad palatium ante pontificem, dicens: *Jube, domne, benedicere*. Pontifex benedicit. Ille vero dicit: *Hodie fuit statio ad Sanctam Sabinam, quæ salutavit te*. Pontifex respondet, *Deo gratias*. Acolythus representat ei papyrus, qui osculatur eum pro devotione sanctæ, et dat eum cubiculario. Cubicularius reponit, et diligenter observat usque ad mortem pontificis. Et sic fit in omnibus stationibus. Ad mortem facit ex eis pulvillum, et ponit sub capite ejus in sepulcro.

35. Quando efficitur collecta, ad missam non cantatur *Kyrie*, quia regionarius dixit in litania. Et per totam Quadragesimam reiteratur Gradale infra hebdomadam, nisi fuerit aliquis Tractus. Collecta

fit secunda feria, quarta et sexta, et Sabbato per totam Quadragesimam; et in Quatuor Temporibus totius anni, et in quinta feria ad Sanctam Mariam trans Tiberim, et ad Sanctum Apollinarem.

36. Dominica *Lætare, Jerusalem*, statio ad Jerusalem, in palatio Sessoriano, ubi dominus pontifex honorifice cantat missam, habens in manu sua rosam (19) de auro cum musco. Post Evangelium ascendit pulpitum, et prædicat de flore, et rubore rosæ, et odore; ostendens eam populo. Deinde tractat de Evangelio. Factis laudibus et finita Missa, ibi accipit coronam, et coronatus eum processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum pontificis descendit præfectus, et pedester adextrat eum usque ad locum, ubi pontifex descensus est: ibi dat ei rosam, et præfectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus et celebrata corona, sicut mos est, omnes redeunt ad propria.

37. Dominica de Passione ponitur Jeremias propheta. Tres lectiones de eodem propheta, tres de sermone, septima, et octava de expositione epistolæ (20), nona de homilia, et aliud officium totum (21) sicut scriptum est. Ab isto die usque in Sabbato sancto in nullo responsorio, et in nullo *Venite*, et Introitu cantatur *Gloria Patri*.

38. Dominica in Palmis ad Matutinum tres lectiones de Jeremia, tres de sermone Passionis; duæ de Epistola, nona Evangelium passionis. Matutinæ Laudes cum suis antiphonis, sicut in Antiphonario continetur, reliquum officium sicut Ecclesia consuevit. Mane statio ad Lateranum, ubi palmæ sunt ab acolythis collectæ in basilica Sancti Sylvestri, de quibus dant acolythi [*al. datur acolythis*] basilicæ Sancti Petri, et accipiunt de altare viii [*al. duos*] solidos. Palmas autem prædictæ basilicæ Sancti Sylvestri unus de cardinalibus Sancti Laurentii basilicæ in palatio benedixit, quas ostiarii portant in basilicam Leonianam ad Pontificem. Indutis omnibus ordinibus palatii, pontifex expendit palmas. Postea exit inde cum processione; primicerius cum schola cantando, *Pueri Hebræorum*, et alias antiphonas usque ante ostium ecclesiæ Sancti Salvatoris; ibique super gradus posito subsellio pontifex sedet. Primicerius cum schola incipit, *Gloria, laus et honor*. Prior basilicarius ad clausum ostium cum subdiaconibus stans respondet, et cantat versus, *Cui puerile decus*. Ad omnes duos versus respondet schola, et dicit, *Gloria, laus et honor*. Quibus finitis, aperto ostio intrant ecclesiam cantando, *Ingrediende Domine*. In secretario pontifex induitur, et intrat ad Missam sine mappula. Primicerius cantat Introitum sine *Gloria Patri*. Diaconus dicit Evangelium hoc

(17) Id est propterea quod dictum sit *Kyrie eleison*, in præmissa litania, infra num. 35.

(18) Sic appellabant veteres elychnium in lucernis et cereis adhibitum. Adi Glossarium Cangianum ad vocem *Papyrus*.

(19) De hac rosa videsis observata in Glossario Cangiano.

(20) Forsan Epistolæ ad Hebræos ex cap. xi, *Christus assistens pontifex*, etc.

(21) Nimirum Laudes matutinæ, et aliæ Horæ diurnæ.

modo : *Dominus vobiscum*. Respondet schola et dicit, *et cum spiritu tuo*. Et dicit, *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthæum*. Respondet schola, *Gloria tibi Domine* (22). Et postea legitur Evangelium, et non prædicatur. In quarta vero feria et sexta solummodo cum pronuntiatione legitur Evangelium Passionis sine salutatione, et sine responsione.

39. In Cœna Domini usque in Sabbato sancto, *Deus, in adiutorium meum intende* non dicitur, nec lavatorium, nec *Gloria Patri* in psalmis. sed incipit, *Zelus domus tuæ*, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter dicit *Oremus*; lector non petit benedictionem. Quando finit, non dicit, *Tu autem, Domine*; sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones leguntur novem, tres de Lamentatione Jeremiæ prophetæ, aliæ de expositione Evangelii; novem psalmi et VIII responsoria. Sequitur Matutinum cum suis antiphonis et psalmis: quo completo non dicitur *Kyrie*, sed cantatur, *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem*, et tacendo recedunt. In Parasceve protendunt, *Mortem autem crucis*; in Sabbato similiter, *Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen*.

40. Ad Missam descendit summus pontifex in secretarium. Præparatis ampullis plenis oleo, miscit balsamum cum oleo. Deinde se innuit cum omnibus aliis, et habet septem candelabra ante se accensa; et cum processione procedit ad altare cum linteo extenso super caput ejus. Primicerius osculatur scapulam Pontificis, et cantat Introitum cum *Gloria Patri* et *Kyrie*. Pontifex incipit, *Gloria in excelsis Deo*. Primicerius cum schola respondet. Qua finita, pontifex unam tantum orationem dicit. Subdiaconus legit epistolam in ambone. Duo cantores incipiunt Gradale, *Christus factus est pro nobis obediens*. Primicerius cum schola respondet, et illi duo cantores reiterant Gradale. Diaconus legit Evangelium. Eo die, dum dominus pontifex prædicat, cardinales levant mensam de altari (23), et denu-
dant altare, et ponunt eam in securo loco. Peracta prædicatione, facit remissionem, populo benedicit, et descendit ad sedem, ubi nuntiat, *Credo in unum Deum*. Offerenda non dicitur, sed solus pontifex intrat ad altare ad sacrificium: de quo sacrificio servat pro alio die Parasceve. Sanctificat chrisma et oleum, sicut in Ordine episcopali dictum est. Primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, tribus vicibus, *Miserere nobis*, et dicit communionem, *Dominus Jesus postquam cœnavit cum discipulis suis*.

(22) Omittitur hoc tempore.

(23) Quid sit *levare mensam de altari*, de quo etiam mentio in sequenti libro Cencii, num. 49 patet ex præcedente decimo Ordine Romano, num. 7.

(24) Sic almutia (quæ vocant) nonnulli collo circumponebant contra frigus.

A 41. Finita Missa, dominus pontifex ita indutus redit in palatium in basilica S. Laurentii, ibique exspoliatur usque ad dalmaticam; et posita pelle ad collum ejus (24) sedet. Cubicularii ponunt concubam ante eum, et linteam mundam. Duodecim subdiaconi manent extra basilicam; duo ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero aqua calida lavat pedes ejus, et tergit linteo; osculatur eos, et dat ei v[er] [al. duos] solid. : sic facit unicuique eorum XII. Interim primicerius cum cantoribus et cardinalibus, et diaconibus cantant *Vesperum*. Quo finito, cantant, *Dominus Jesus, postquam cœnavit*, et dominus papa dat unicuique episcopo quatuor solid., unicuique cardinali tres solid., primicerio tres solid., unicuique cantori duos solid. Quibus finitis, vadunt ad cœnam in basilicam Theodori, quæ est Panetaria, ubi fit continua lectio a subdiacono. Perfecta cœna, redit in cameram, ubi se exspoliatur.

B 42. In parasceve episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit, et discalceatus pergit cum processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini præteriti diei, conservatum in capsula corporalium (25), subdiaconus regionarius ferens ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam prædictæ basilicæ pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare, prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitem, et incipit legere; deinde omne aliud officium, sicut in libro scriptum est. Peracto, *Pater noster, qui es in cælis*, accipit corpus Domini, quod cardinalis adduxerat, et confirmat de vino misso in calice (26). Finito officio, ita induti redeunt eadem processione sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos psalmos. In camera dominus papa se exspoliatur; alii autem exspoliati recedunt.

C 43. In Sabbato sancto, mane surgit archidiaconus, et miscit oleum et chrisma annotinum in cera munda. Acolythus conficit eam et colat, et facit ex ea in similitudinem agnorum, quos dominus pontifex expendit in sabbato de Albis. Ad sextam Sabbati sancti efficitur novus ignis, et cereus benedicitur; et leguntur duodecim lectiones Latine, et duodecim Græce, et cantantur tria cantica, *Cantemus Domino gloriose, Vineam factam est, Attende, cælum*. Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem cum diaconis et subdiaconis re ionariis cantando lita-

(25) Observandus hic locus de capsula corporalium, in quo eucharistia a Cœna Domini in sequentem Parasceven asservabatur. Confer primum libellum Ordinis Romani initio, num. 8.

(26) Non dicit de vino consecrato ex contactu particulæ eucharistiæ in calicem immissæ.

niam. Primicerius cum schola cantando, *Sicut cer-* A
rus, usque in porticum Sancti Venantii : ibi præpa-
 rato facistorio [at. faldistorio], pontifex sedet. Car-
 dinales autem qui remanserunt in choro, exeunt
 per posterulam post absidem, et intrant per porticu-
 m Sancti Joannis, et vadunt in ecclesiam Sancti
 Venantii. Tunc archidiaconus præcipit duobus, ut
 eant ad ostium Sancti Venantii. Qui obediunt, ac-
 ciipiunt priorem cardinalium per manus, adextrantes
 eum usque ante pontificem; omnes cardinales se-
 quentes eum. Prior autem inclinat se, et dicit, *Jube,*
domne, benedicere. Pontifex benedicit eum. Progre-
 diens parum, facit similiter, et benedicit. Tertia
 vice similiter, et benedicit eum pontifex, et dicit,
Ite, baptizate (27) omnes gentes in nomine Patris, et
Filii, et Spiritus sancti. Cardinales vero ita induti
 cum equitibus (28) revertuntur ad titulos suos. Tunc
 pontifex intrat ad baptismum. Quo finito, redit in
 loco chrismali, chrismat infantes, et lavat manus.
 Deinde revertitur ad altare cum litaniam facta a sub-
 diacono regionario. Primicerius cum cantoribus
 cantat, *Kyrie*; dominus pontifex incipit, *Gloria in*
excelsis Deo. Primicerius cum schola respondet. Ea
 finita, dicit Orationem; subdiaconus legit Epistolam,
 et Pontifex nuntiat *Alleluia*. Primicerius in pulpito
 cantat eam; cui schola respondet. Quo cantu finito,
 descendit primicerius, vadens ad pontificem, oscu-
 latur pedes ejus, et debet ei donare unum optimum
 pluviale. Eo die non cantatur *Credo*, nec *Offe-*
renda, nec *Agnus Dei*, nec *Communio*, sed dicitur
 ad *Vesperas, Alleluia*; psalmus *Laudate Dominum,*
omnes gentes; antiphona, *Vespere autem Sabbati,*
Magnificat; et dicitur *Oratio*, et *Ite Missa est*, cum
 benedictione.

44. In die sanctæ Resurrectionis ad Matutinum
 super *Venise, Alleluia*. Quidam dicunt, *Surrexit Do-*
minus vere. Tres antiphonæ et tres psalmi, *Beatus*
vir. Quare fremuerunt gentes, et Domine, quid mul-
tiplicati sunt. In loco harum trium antiphonarum
 cantatur *Alleluia*, sicut in Romano Antiphonario
 scriptum est. Versus, *Hæc dies quam fecit Dominus,*
 cantetur sicut Gradale. Tres lectiones de Evangelio
 cum suis responsoriis. Quibus finitis, cantatur *Te*
Deum laudamus. Matutinæ Laudes cum antiphonis
 suis et psalmis. Perfectis antiphonis, pro versu
 cantatur Gradale, *Hæc dies quam fecit Dominus*;
 antiphona, *Surrexit Dominus de sepulcro*; psalmus,
Benedictus Dominus Deus Israel, et *Oratio* tantum
 festivitatis. Prima sine antiphona cum tribus psal-
 mis : quibus præactis, cantatur Gradale, *Hæc dies*,
 et *Oratio* diei.

45. Ad Missam una tantum *Oratio* dicitur. Isto
 die statio est ad Sanctam Mariam Majorem. Mane

(27) Hæc est missio cardinalium ad baptizandum
 infantes in ecclesiis baptismalibus, quæ Romæ non
 pauca erant : qualis in primis ecclesia Sanctæ
 Mariæ Majoris, de qua infra num. 45. Vide Cen-
 tium infra.

(28) Id est cum equis, more quorundam veterum.

surgit dominus pontifex, vadit et intrat in basilicam
 Sancti Laurentii. Posita ibi capella et subsellio,
 prius orat; postea induitur a diaconibus et subdia-
 conibus regionariis usque ad dalmaticam. Surgit et
 ingreditur ad Salvatorem, aperit imaginem, et
 osculatur pedes ejus, dicens alta voce cantando tri-
 bus vicibus, *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro*
nobis pependit in ligno, alleluia. Alii respondent, et
 redit ad subsellium. Prius dat pacem archidiacono,
 qui revertitur ad locum suum; deinde secundo dia-
 cono, qui revertitur, et dat pacem archidiacono
 (29), et redit in flo : sic cæteri diacones faciunt.
 Deinde primicerius cum cantoribus accipiunt pa-
 cem. Similiter redeunt in flo; deinde prior basilicarius
 cum subdiacono accipiunt pacem, et redeunt
 in flo; deinde acolythi, et alii Palatini ordines.
 Finita pace, tunc dominus pontifex induit se pla-
 neta alba, et ab isto die usque in octavas Paschæ
 similiter, et induit pallium et mitram. Cum eis omni-
 bus ordinibus descendit de palatio. Præparatis equis
 cum albis mappulis super sellas, coronatur, et equitat
 cum processione ad Sanctam Mariam Majorem. Cum
 autem venerit in Merolanam, stat notarius ibi, et
 alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere.* Pontifex
 benedicit eum. Notarius dicit (30) : *In ecclesia san-*
cæ Mariæ in hac nocte baptizati sunt tot masculi, et
tot femine. Pontifex respondet, *Deo gratias.* Et no-
 tarius accipit a saccellario unum Byzantium. Se-
 cunda feria similiter fit ad Sanctum Petrum; tertia
 feria similiter ad Sanctum Paulum.

46. Cum autem venerit dominus pontifex ad san-
 ctam Mariam, ubi fit statio, descendit de equo; de-
 ponit coronam de capite, quam dat stratoribus, ut
 diligenter servent eam. Canonici ecclesiæ cum thur-
 ribulo et incenso, et aqua benedicta suscipiunt eum
 cum processione, cantando : sed pontifex ponit in-
 census in thuribulo, et aspergit aquam super popu-
 lum. Deinde intrat ecclesiam, et orat, et vadit ad
 secretarium : ubi, paratis omnibus ordinibus, prius
 dat pacem priori episcopo, qui ei servitarius est, et
 redit in locum suum; deinde secundo episcopo, qui
 rediens dat pacem priori suo, et redit in flo; et
 aliis similiter; deinde cardinalibus similiter, postea
 præfecto et iudicibus, delungariis quoque, id est
 præfectis navalibus, et majorentibus, qui dicuntur
 schola Stimulati, et cæteris laicis principibus. Tunc
 surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt
 priorem subdiaconum regionarium, per manus
 adextrantes eum ab introitu secretarii ante pontifi-
 cem. Qui alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere.*
 Pontifex benedicit eum; deinde parum producut
 eum, et iterum dicit, *Jube, domne, benedicere*, et
 benedicit. Progreditur ante, et dicit, *Jube, domne,*

(29) Sic infra num. sequenti : *Pontifex prius dat*
pacem priori episcopo, deinde secundo : qui reversus
ad locum suum, dat pacem priori suo.

(30) Idem ritus superius in primis Ordinibus Ro-
 manis.

benedicere. Dominus benedicit eum, et dicit, *Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi: G. archidiaconus legat Evangelium, Hyacinthus subdiaconus legat Epistolam, G. primicerius et cæteri cantores cantent.*

47. Tunc surgit dominus pontifex a duobus sustentatus, in processione progrediens, sicut mos est. Cubicularii in introitu ecclesiæ habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiæ, mansionarius præparat ei arundinem cum cereo accenso, quam accipit, et ponit ignem in stupa super capita columnarum, quæ ibi stant. Cum autem venerit ad primum cereum, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram pontificis, qui benedicit eum. Cum venerit ante altare, cubicularii auferunt mappulam super caput ejus; deinceps facit officium, sicut Ecclesia consuevit. Primicerius autem cum cantoribus cantant Introitum, *Resurrexi et adhuc sum tecum.* Dominus pontifex nuntiat, *Gloria in excelsis Deo*: qua peracta, pontifex dicit Orationem. Archidiaconus vero cum diacono et subdiacono stantes juxta altare ordinate, et notarii jusum in choro cum pluvialibus, archidiaconus cum sociis alta voce dicit, *Exaudi, Christe.* Respondent notarii: *Domino nostro papæ Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papæ, vita.* Archidiaconus et diaconus iterum dicunt, *Exaudi, Christe.* Notarii respondent similiter. Sic dicitur tribus vicibus, etc., quæ sequuntur in laude. Facta laude, prior subdiaconus basilicarius legit Epistolam Latinam, subdiaconus Græcus legit Epistolam Græcam. Duo cantores in pulpito cantant Gradale, *Hæc dies quam fecit Dominus.* Primicerius cum schola respondet. Finitis cantibus, archidiaconus legit Evangelium Latinum, diaconus Græcus legit Evangelium Græcum. In Secreta descendunt duo diaconi ante altare, et duo subdiaconi, ordinate stantes cum silentio. Dum pontifex dicit, *Per omnia sæcula sæculorum,* nullus ei respondet, sed incipit, et dicit, *Pater noster, qui es in cælis,* et cætera quæ sequuntur.

48. Finita Missa, coronatur, et cum processione redit ad palatium per montem Exquilium, intrans sub arcum, ubi dicitur macellum Lunanum [al. Eumanum], progreditur ante templum Marii, quod vocatur Cimbrum, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium juxta Fulloniam (51). In introitu basilicæ Zachariæ papæ, acceptis laudibus a cardinalibus et judicibus, sicuti in aliis coronis, descendit de equo, suscipitur a primicerio, et secundicerius judicum deponit coronam, et dat cubiculario, quam curiose reponit in scrinio. Judices autem ducunt eum illo die in basilicam magnam Leonianam in cameram, ubi sunt præparata XI scamna, et unum subsellium circa mensam domini pontificis,

(51) In alio codice, quod nominatur arcus Galliani, nunc S. Viti in macello Nardini, transiens per Me-

et lectus ejus bene præparatus in figura XII apostolorum circa mensam Christi, quando comederunt Pascha. Ibi jacent in cubitis quinque cardinales, et quinque diaconi, et primicerius ad prandium, dato prius presbyterio in camera cum manibus, sicut in die Natalis Domini. Surgit inde, et venit ad locum qui dicitur Cubitorum, ubi agnus assus benedicitur: quem benedicit, et redit ad præparatum lectum mensæ. Prior basilicarius sedet in subsellio ante lectum. Tunc dominus pontifex tollit parum de agno, et prius porrigit priori basilicario, dicens: *Quod facis, fac citius; sicut ille accepit ad damnationem; tu accipe ad remissionem,* et mittit in os ejus, qui accipit et comedit. Reliquum agni dat XI discumbentibus, et aliis quibus placet; et sic omnes comedunt. Ad dimidium vero convivium ex præcepto archidiaconi surgit quidam diaconus, et legit lectionem. Cantores autem ex præcepto domini pontificis cantant Sequentiam, quæ sit conveniens Paschæ, modulatis organis; eaque finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, qui dat eis coppam plenam potionem; qui bibunt, et accipiunt a saccellario unum Byzantium.

49. Finito convivio, descendit in basilicam Salvatoris ad secretarium, ubi parum pausat; qui surgens, dicta prius Nona, intrat ad Vesperas eo ordine, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis tribus Vesperis, in basilica Salvatoris, et ad Fontes, et ad sanctam Crucem, redit dominus pontifex in præparatam porticum, posito ibi facistorio [al. faldistorio], sedet ipse, et alii ordines circa eum. Architrifelinus autem cum aliis juvenibus ordinate præparat ante dominum pontificem potionem, et vinum bibit ipse, et omnes alii bibunt. Interim cantores surgunt, et cantant hanc Sequentiam Græcam, *Πάσχα ἰσχυρὸν ἡμῶν σήμερον,* qua Sequentia finita, eunt et osculantur pedes pontificis; et dat eis bibere coppam potionis. Sic omnes læti recedunt.

50. Secunda feria statio ad Sanctum Petrum. Ad Matutinum super *Venite, Surrexit Dominus vere. Allel. Venite, exultemus.* In loco trium antiphonarum cantatur *Alleluia*, et tres psalmi, *Cum invocarem* [al. *In Domino*]; *Verba mea; Domine, ne in ira tua.* Versus, *Hæc dies quam fecit Dominus,* tres lectiones de homilia, et duo responsoria diei, *Te Deum laudamus.* Matutina Laudes cantenter cum suis antiphonis, et psalmis, et versibus alterius diei prioris. Mane autem facto, omnes Palatini ordines congregantur ad palatium cum pontifice, et descendunt de palatio, et equitat dominus pontifex. Intrat per campum juxta Sanctum Gregorium in Martio; descendit in Viam Majorem sub arcu formæ, et dextra manu ante Sanctum Clementem, declinans in lævam juxta Colliseum. Transiens per arcum Aureæ [al. Nerviæ] ante forum Trajani usque ad Sanctam Basilium, ascendit per montem circa militias Tiberianas, descendit per Sanctum Abbacyrum, et rulanam, ascendens ad palatium Cimbrum juxta Fulloniam.

transiens ante Sanctos Apostolos, manu læva descendens in Via Lata, et declinans per Viam Quirinalem, et proficiscens ad Sanctam Mariam In Aquiro ad arcum Pietatis, sic ascendit ad campum Martis, transiens ante Sanctum Trifonem juxta posterulas, usque ad pontem Adrianum, intrat per pontem, et exit per portam Collinam [*al.* Collinam] ante templum et castellum Adriani; proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticam juxta sepulcrum Romuli; ascendit ad Vaticanum in basilica Beati Petri apostoli, ibique cum omni populo Romano cantat Missam.

51. Qua finita, coronatur ante basilicam Sancti Petri in loco, ubi ascendit equum, et coronatus cum processione revertitur ad palatium per hanc viam sacram, per porticum et per prælibatam pontem, intrans sub arcu triumphali Theodosii, Valentiniani et Gratiani Imperatorum, et vadit juxta palatium Cromacii (32), ubi Judæi faciunt laudem. Prostratus per Parionem inter circum Alexandri et theatrum Pompeii, descendit per porticum Agrippinam (33): ascendit per Pineam juxta Palatinam, prosiliens ante Sanctum Marcum ascendit sub arcu Manus carneæ per clivium argentarium, inter insulam ejusdem nominis et Capitolium, descendit ante privatam Mamertini; intrat sub arcu triumphali inter templum Fatale et templum Concordiæ, progrediens inter forum Trajani et forum Cæsaris; subintrat arcum Nervæ inter templum ejusdem Deæ, et templum Jani, ascendit ante asyllum per silicem, ubi cecidit Simon Magus, juxta templum Romuli; pergit sub arcu triumphali Titi et Vespasiani, qui vocatur Septem lucernarum; descendit ad Metam sudantem ante triumphalem arcum Constantini, reclinans manu læva ante amphitheatrum, et per Sanctam Viam juxta Colosseum [*al.* Coliseum], revertitur ad Lateranum: ibique honorifice susceptus, factis laudibus cardinalium et judicum, ascendit palatium; dat presbyterium sine manibus, celebrat convivium in eadem basilica Leoniana. Peracto convivio, descendit ad Vesperas, et facit officium sicut scriptum est.

52. Infra albas Paschæ, ad Matutinum, Invitatorium, *Surrexit Dominus*, cum suo *Venite*. Feria tertia, tres psalmi, *Domine Deus meus, in te speravi*, *Domine Dominus noster, In Domino confido*; versus, *Hæc dies*; tres lectiones cum suis responsoriis; matutinæ Laudes, sicuti convenit diei, et ad aliud officium. Feria quarta, psalmi, *Salvum me fac, Domine*; *Usquequo, Domine*; *Dixit insipiens*; in loco antiphonarum cantatur *Alleluia*, et cum versu, *Hæc dies*, et cum tribus lectionibus et responsoriis; matutinæ Laudes et aliud officium sicut supra. Feria quinta, psalmi, *Domine, quis habitabit, Conserve me, Domine*; *Exaudi, Domine*; cum [*s.* pro] tribus antiphonis *Alleluia*, et cum versu, *Hæc dies*,

(32) Alius codex habet commentarii, ut conjicio, vice ante palatium sancti Stephani in piscina di Bachi.

et cum tribus lectionibus et responsoriis; matutinæ Laudes et aliud officium, sicut supra. Feria sexta, psalmi, *Cæli euarrant, Exaudiat te Dominus, Domine, in virtute tua*; versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum suis responsoriis diei; matutinæ Laudes sicut supra, et aliud officium.

53. Sabbato de Albis, ad Matutinum tres psalmi, *Dominus regit me, Domini est terra, Judica me, Deus*. In loco trium antiphonarum cantetur *Alleluia*; versus, *Hæc dies*, tres lectiones cum responsoriis. Matutinæ Laudes et cæterum officium sicut supra. Mane ad Missam statio Lateranis, ubi dominus apostolicus cantat Missam, ibique mutatur Gradale in *Alleluia*, et cantantur duo *Alleluia*, cum suis versibus. Dum primicerius cum schola cantat *Agnus Dei*, dominus apostolicus expedit agnos per populum, hac ratione, ut sicut filii Israel in Ægypto positi præcepto Domini de sanguine immaculati agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur; ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et a vitiis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur. Aliud propter infantes noviter baptizatos, in ecclesia deponentes veterem tunicam, qui annuntiant *Alleluia*, id est gloriam beatitudinis cælestis patriæ. Tertium, quia quicumque habuit de cera prædictorum agnorum, et ex ea in domo sua crucem habuerit, vel secum portaverit, non lædetur ab aliquo phantastico spiritu et a tonitruo. A Pascha usque in Sabbato ad Sextam, ad omnes versus officii non dicitur responsorium ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam, et Completorium, nec lectio in eis recitatur; sed pro lectione, versu, responsorio cantatur Gradale: *Hæc dies*, et dicitur versus, sicut in aliis diebus futuris.

54. Mane statio ad Sanctum Pancratium. Ad vespertinum debet esse dominus pontifex ad Sanctos Cosmam et Damianum, cum omnibus scholis, ibique honorifice cantare Vesperas, sicut in die sancti Paschatis, et habere cœnam de ecclesia, ipse et omnes ordines palatii, videlicet panem, vinum, lacteas et lactucas.

55. A Pascha usque in vigiliam Ascensionis cantentur tres psalmi uniuscujusque nocturni ejusdem feriæ, et tres lectiones in loco antiphonarum. Apud Romanos non sunt nisi tria *Alleluia*, tam in Dominicis diebus quam in feriis et festivitibus; ita quod ad terminum prædictum finiatur Psalterium non genu flexo in ullo officio; et non cantatur antiphona, sed in loco antiphonæ cantetur *Alleluia*, nisi cum fuerint Dominicales antiphonæ cum *Alleluia*; et antiphona alicujus festivitatis, similiter cum *Alleluia*. Infra hebdomadam ad Matutinum invitatorium *Alleluia*, cum suo *Venite*. In Laudibus sub una *Alleluia*. In tono, *Noli flere, Maria*, cantantur omnes

(33) Item idem codex addit explicandi causa, *Sanctæ Mariæ Rotundæ, Pantheon*.

psalmi; ad Vesperas similiter, nisi in Dominicis diebus et festivitatis. In omnibus matutinis Laudibus et vespertinis Horis fit commemoratio Passionis Christi et Resurrectionis; antiphona, *Crucem sanctam subiit, et Noli flere, Maria*, cum versibus et orationibus suis. Secunda feria post octavam Paschæ ponitur Apocalypsis, et historia *Ego sum vitis*, usque in Dominicam de *Modicum*.

56. In [litanis] majoribus omnes cruces Romanæ civitatis cum clero et populo honorifice cum processione procedunt ad Sanctum Marcum. Prius cantant antiphonam, *Domine, Dominus noster, qui cum patribus nostris*; deinde psalmus, *Beatus vir*, et reliquos. Cum autem ad ecclesiam venerint, cantatur responsorium, *Famule Dei, Marce*. Finito responsorio, faciunt Collectam, *Populus Sion, convertimini ad Dominum*. Finito cantu, dicunt: *Flectamus genua, Levate*, et orationem, *Procedamus cum pace*; respondent, *In nomine Jesu Christi*. Exeuntes de ecclesia redeunt ad processionem, per viam cantando antiphonas et psalmos, et in statutis locis litanias, sicut mos est, usque ad Sanctum Petrum; et accipiunt a curia domini papæ presbyterium secundum consuetudinem hujus diei.

57. Interim convenientibus omnibus patriarchiarum canonicis cum suis crucibus in basilicam Salvatoris, quæ vocatur Constantiniana, ubi dominus pontifex post altare ejusdem ecclesiæ induit se cum episcopis, cardinalibus, et aliis ordinibus sacri palatii. Tunc primicerius cum cantoribus cantat, *Populus Sion*. Finito cantu, dominus pontifex dicit: *Oremus*; archidiaconus, *Flectamus genua*; alius respondet, *Levate*; et pontifex dicit orationem. Schola respondet: *Amen*. Archidiaconus nuntiat: *Procedamus cum pace*; schola respondet, *In nomine Christi*. Subdiaconus vero regionarius elevat crucem stationalem de altari, quam plene portat in brachio, ut osculetur ab omnibus, in processione ante pontificem usque in exitu ecclesiæ; deinde levat eam erectam. Primicerius cum schola post domnum papam tenens pallium cum læva, primum incipit antiphonam; *Domine, Dominus noster*. Deinde Lateranum eandem antiphonam; postea Sancta Maria Major; in quarto loco Sanctus Petrus. Finitis patriarchiis, primicerius iterum incipit eandem antiphonam; et hoc ordine cantantur aliæ antiphonæ per totam viam, dum pontifex cantat psalmos. Cum autem venerit processio ante Colosseum, subdiaconus regionarius incipit (34) septiformem litaniam. Basilicarii vero respondent illud idem usque ad septimum. Cum autem venerit ante Sanctam Mariam Novam, in preparato lecto dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus, et diaconibus quiescit, donec litania finiatur. Qua finita, surgit dominus pontifex, dicit: *Oremus*: diaconus, *Flectamus genua*; respondetur, *Levate*. Pontifex dicit orationem;

(34) Nota hic septiformem, quinqueformem, triformem, et simplicem litaniam. Septiformem litaniam instituit Gregorius M. quæ in septem choros

diaconus, *Procedamus cum pace*, et redeunt omnes in processione per Viam Sacram ad clivum argentei prælibatum. Subdiaconus incipit quinqueformem litaniam eo ordine quo prius, usque ad lectum ante Sanctum Marcum, ubi Dominus se pausat, sicut in primo. Deinde revertuntur in processione usque ad arcum triumphalem Theodosii, Valentini, et Gratiani imperatorum, ubi incipit triforem litaniam usque ad lectum in ponte Adriano. Venientes ad sanctum Laurentium in porticu majore, ubi incipit simplicem litaniam usque ad lectum cantari ante sanctam Mariam in Virgari [*al. Virgariorum*] in fine cortinæ.

58. Finita litania, aliisque officiis, ascendit ad basilicam Sancti Petri, ubi est statio; ibique dominus pontifex cantat Missam. In hac statione habet dominus pontifex xx solid. den. Papiens.; cardinales vero, et diaconi, et primicerius cum cantoribus accipiunt xl solidos Lucenses; et prior basilicarius, et scriniarii scribunt omnes cruces, et de unaquaque habent unum Lucensem, de quibus habent acolythi medietatem, et medietatem basilicarii; x solid. [diaconi], subdiaconi regionarii vi solid.

59. Dominica de *Modicum* ponuntur Epistolæ canonicæ usque in tertiam Dominicam, *Pater, cum essem cum eis*. In hac Dominica ponitur Actus apostolorum usque in vigilia Ascensionis, et cantatur de prælibata historia, *Si oblitus*, et leguntur de hoc libro tres lectiones in Ascensione Domini, tres in Dominica de Rosis, et duæ in Pentecosten.

60. In Ascensione Domini statio ad Sanctum Petrum, ubi dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus, diaconibus et cæteris scholis debet cantare Vesperas; et, sicut in nocturnis stationibus, media nocte surgere, incensando altaria, prius ad corpus vigiliis celebrare, deinde in choro ante altare majus easdem vigiliis incipere. Tres lectiones de Actibus apostolorum; quinque de sermonibus festivitatis, nona de homilia eo ordine quo superius diximus. Ad Missam sunt laudes ab archidiacono, et diaconibus et subdiaconibus, et notariis septem. Dum laudes efficiuntur, pontifex stat: quibus finitis, canitur aliud officium Missæ, eaque finita, coronatur, et sic gloriosius revertitur ad palatium. Infra hebdomadam usque in Sabbato Pentecostes, in unaquaque feria cantantur tres antiphonæ, et tres psalmi prædictæ festivitatis; et leguntur tres lectiones de sermonibus.

61. Dominica de Rosa, statio ad Sanctam Mariam Rotundam, ubi pontifex debet cantare Missam, et in prædicatione dicere de adventu Spiritus sancti, quia de altitudinæ templi mittuntur rosæ in figura ejusdem Spiritus sancti.

62. Sabbato Pentecostes ad officium baptismi leguntur sex lectiones Latinæ, et sex Græcæ, et aliud officium sicut in Sacramentario scriptum est.

distributa erat. Lege Menardum in Notis ad Sacramentarium pag. 94. Confer etiam primum Ordinem Romanum supra, num. 43.

63. Dominica, statio ad Sanctum Petrum, quo dominus pontifex ad Vesperas vigiliæ cum omnibus ordinibus venit; et in nocte ad Matutinum, sicut in nocturnis stationibus. Ad corpus vigiliæ trium lectionum facit; deinde ad altare majus Matutinum. Invitatorium *Alleluia*, sicut in die Resurrectionis, cum suo *Venite*. Alii cantant, *Alleluia, Spiritus Domini replevit orbem terrarum, venite adoremus. Allel.* Antiph. *Alleluia*; psalmi, *Beatus vir, Quare fremuerunt gentes, Domine, quid multiplicati sunt: atque dicunt, Factus est repente de cælo sonus. Confirma hoc, Deus, Emitte Spiritum tuum et creabuntur*, cum suis psalmis. Tres lectiones leguntur. Primam lectionem legunt canonici ecclesiæ, *Dum complerentur*; et cantant primum responsorium. Secundam lectionem legunt cardinales de sermonibus; responsorium cantant cantores et basilicarii: tertiam lectionem legit pontifex. Cæterum officium facit primicerius cum omnibus. Missam cantat pontifex, cum Laudibus. Post Missam coronatus redit ad palatium, sicut mos est. Infra hebdomadam legitur de sermonibus. Sabbato Quatuor temporum ad lectiones non flectuntur genua propter pascha, sed in loco Gradalius canitur *Alleluia*, cum suis versibus. *Kyrie* non dicitur propter litaniam processionalis, ubi dictum est *Kyrie*; sed solummodo finito hymno trium puerorum, pontifex incipit Missam, *Gloria in Excelsis Deo*, et reliquum.

64. Dicitur Pascha annotina, quia est in anniversario præteriti Paschatis.

65. Dominica octava Pentecostes ponitur liber Regum, usque in Kalendas Augusti, deinde nocturna psalmodum et capitula cum genu flexo, sicut ratio requirit. Ad Primam omni tempore Oratio diei non mutatur, nisi infra dies Paschatis, et magnis festiuitatibus sanctorum, quando non dicitur nisi Oratio festiuitatis, et infra octavam.

66. In vigilia sancti Joannis Baptistæ, ad matutinum Invitatorium, *Regem Præcursoris Dominum*, cum *Venite*. Tres autem historiæ festiuitatis, et tres lectiones de sancto. Non dicitur *Te Deum laudamus*, sed incipit matutinas Laudes, *Deus, in adiutorium meum intende*. Nuntiatur una antiphona Matutini, sub qua omnes psalmi cantantur. Ad Primam antiphona, et tres psalmi, et lectio vigiliæ festiuitatis, cum versu et oratione. Vesperas facit, et vigiliæ noctis in basilica sancti Joannis ad Fontes; Græci autem in basilica Salvatoris. Ad Matutinum Græci faciunt officium ad Fontes; et curia in basilica Salvatoris. Missam cantat pontifex ibi, ubi sit statio. In vigilia sancti Petri, et in vigilia sancti Laurentii, et in vigilia sanctæ Mariæ, et in vigilia sancti Andree, et in vigilia Natalis Domini, hoc officium sit ad Matutinum, sicut in vigilia sancti Joannis Baptistæ prædiximus. Ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam cantatur et legitur de sancto: ad Missam non

(35) Hic iterum, ut supra in Nativitate, distinguuntur Vigiliæ a Matutino. Amalarius in Antiphonarii cap. lx, duas Vigiliæ vocat. Ex Romano in-

A cantatur *Alleluia*, propter Jejunium, sed tantum Gradale.

67. In festiuitate sancti Petri conveniunt curiales in basilica ejusdem apostoli, cum domino papa, ubi cantatur Vesperum. Antiphonæ, *Juravit Dominus et non penitebit eum*, et aliæ antiphonæ cum suis psalmis. Ad *Magnificat, Significavit Dominus Petro*. In primo nocturno Vigiliæ (35) incipit primicerius antiphonam: *In omnem terram exivit sonus eorum*; psalm. *Cæli enarrant*, et aliæ antiphonæ apostolorum nocturnales cum suis psalmis. Tres lectiones legunt canonici de Actibus apostolorum: *Petrus et Joannes ascendebant in templum*, et cantant tria responsoria. Deinde judices legunt duas lectiones de sermonibus apostolorum Petri et Pauli; sextam legit episcopus, septimam cardinalis, octavam prior basilicarius; nonam legit dominus papa de expositione Evangelii. Responsoria cantant cantores et basilicarii. Finita vero lectione domini papæ, primicerius dicit, *Te Deum*, et papa dicit Orationem, et benedicit. Ad matutinum cantores cantant Invitatorium, *Regem apostolorum Dominum*, et *Venite*. Antiphona; *Si diligis me, Simon Petre*; psalmus, *Beatus vir*, et aliæ antiphonæ cum suis psalmis, sicut in Antiphonario invenitur scriptum. Lectiones leguntur eo ordine quo in vigilia sive in Dominicis. Tres psalmi cantantur, sicut prius. Matutinæ Laudes cantantur cum antiphona, *Petrus et Joannes*, et reliquis antiphonis cum psalmis. Mane ad Missam domini papæ debent esse laudes, et coronari in tanta festiuitate, cujus vicarius est.

68. Infra octavas sancti Joannis, et sancti Petri, et sancti Laurentii, et sanctæ Mariæ, et Natalis Domini, et Epiphaniæ, hoc officium sit. Tres psalmi et tres lectiones, et omne officium de festiuitate, nisi fuerit inter eos dies festiuitas ix lectionum.

69. In festiuitate sancti Pauli vadit pontifex illuc cum omnibus scholis; facit Vesperas, et habet cum omnibus cœnam de ecclesia. Perfecta cœna, intrat ad Vigilias. Monachi ecclesiæ legunt tres lectiones, *Solus adhuc spirans minarum*; cantant tria responsoria; pro unoquoque responsorio accipiunt ab archidiacono ii denarios de decem et octo denariis, quos archidiaconus acceperat ab eis. Post Responsorium in quarta lectione surgit dominus pontifex, et intrat ad arcam altaris Sancti Pauli, ubi est foramen in fundo arcæ super corpus apostoli. Discoperto eo, mittit manum deorsum, et apprehendit thuribulum in unco plenum carbonibus et incenso, et trahit foras. Incensum et carbones dat archidiacono; archidiaconus autem dat per populum, hac ratione, ut quicumque febricitans devote in fide Apostoli ex bis biberit, sanetur. Iterum replet thuribulum de carbonibus, et ponit super eos candelam vitream plenam incenso; accendit carbones, et candelam incipit bullire [*al* bollire]; et reponit thuribu-

quit, *Antiphonario duas posui Vigiliæ, in nostro Antiphonario scilicet oro festo sancti Petri.*

lum in prælibato unco, et cooperitur foramen arcæ a pontifice super corpus ejus. In quarta lectione annualiter, sicut in vigiliis sancti Pauli, duas lectiones legunt episcopi, duas cardinales, octavam subdiaconus, nonam Pontifex; reliqua quinque responsoria cantant cantores et basilicaril, et accipiunt ab archidiacono xviii denarios. Aliud officium efficitur, sicut mos est. Mane pontifex celeberrime cantat Missam, et scholæ accipiunt ab ecclesia pro beneficio festivitatis iv solid. de monetis.

70. In Kalendis Augusti ponitur liber Salomonis usque in Kalendas Septembris. In festivitate sancti Laurentii dominus pontifex in basilica ejus in agro Verano, ubi requiescit, cum omnibus scholis facit Vesperam, et officium per totam noctem. (36) Mane facit Missam Romano populo, et accipiunt scholæ pro beneficio ab ecclesia viii solidos denariorum.

71. In vigilia sanctæ Mariæ, mane dominus papa cum cardinalibus, discalceatis pedibus, facit vii genua, et aperit imaginem, et osculatur pedes Domini, et deponit jusum [id est deorsum], cantando *Te Deum laudamus*: quod constituit Leo quartus papa.

72. In Assumptione sanctæ Mariæ, dominus papa cum omni curia facit Vesperam, et Vigiliis novem lectionum in ecclesia Sanctæ Mariæ Majoris. Cum fuerint finitæ, revertitur Lateranum. Cardinales et diacones accipiunt imaginem Jesu-Christi, et abstrahunt de basilica Sancti Laurentii cum omni populo, portantes eam per campum Lateranum juxta basilicam Sancti Gregorii. Crucem stationalem portat regionarius post eam; post quam processio curiæ ordinate procedens, cantando psalmos, primicerius cum schola responsorium de eadem festivitate. Præfectus cum duodecim viris accipit a curia xii faculas; ostiarii vero alias xii portantes accensas ante imaginem. Dum imago transit per campum, cubicularii stant in culmine Sancti Georgii, tenentes duas faculas accensas, quas imagine transacta extinguunt faculas. Cumque imago venerit ad Sanctam Mariam Novam, deponunt eam ante ecclesiam, et lavant pedes ejus de basilico. Interim scholæ faciunt Matutinum in ecclesia, trium scilicet lectionum. Populi vero laudantes et benedicentes Dominum, tollunt eam inde, et portant ad Sanctum Adrianum; et ibi lavant pedes. Exeuntes autem de ecclesia, redeunt per viam qua venerunt, et portant eam per arcum in Lathone, quia antiquo tempore magna persecutio erat ibi diaboli. Deinde transeunt juxta domum Orphei propter basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna, cujus fetore et sibilo homines ibi transeuntes infirmabantur, et moriebantur. Idcirco Sergius papa constituit hanc processionem in hac tanta festivitate, quatenus per laudes tantorum populorum, et intercessionem sanctissimæ virginis Mariæ apud Deum, populus Romanus ab his persecutionibus liberaretur. Ascendentes ad Sanctam

A Mariam, dominus pontifex præparatus cantat Missam; benedicit populum fatigatum; omnes recedunt.

73. Dominica prima mensis Septembris ponitur liber Job et Tobie, Judith et Esther, usque in Dominica prima mensis Octobris. In quo mense est Nativitas sanctæ Mariæ, quæ ita celebratur a pontifice celeberrime in Sancto Adriano, ubi fit Collecta, sicut in Purificatione et Annuntiatione sanctæ Mariæ.

74. In Exaltatione sanctæ Crucis, statio Laterani. Fit collecta ad Sanctam Mariam Majorem, ubi crux stationalis, et schola, et regionarii, et acolythi caduntur cum cruce sancti Joannis et canonici, et cruce Sanctæ Mariæ et canonicis. Primicerius cum schola cantat Collectam, subdiaconus regionarius portat crucem stationalem. In processione ante cantores, et processionaliter procedunt usque ad Lateranum. Primicerius cum schola primum cantat antiphonam, *Nos autem gloriari oportet*. Deinde canonici Sanctæ Mariæ, venientes in campum juxta Fuloniam, ibi cum omni populo expectant pontificem et sanctuaria a palatio (37), pontifex vero indutus, discalceatis pedibus, cum aliis ordinibus descendit de palatio. Cardinales portant sanctuaria in processione, scilicet de ligno crucis Domini, et sandalia Jesu Christi, et circumcisionem ejus ad basilicam Salvatoris, ubi est statio. Ibi pontifex cantat Missam; et cantata, omnes læti cum benedictione recedunt.

75. Dominica prima mensis Octobris ponitur liber Machabæorum, usque in Dominica prima mensis Novembris. Mediantem Octubrio, in futuris Dominicis ad matutinas Laudes, quando dicitur, *Benedicite, omnia opera Domini, Domino*, cantantur hæc antiphonæ, *Dum perdurant, Tres video viros*, et aliæ quæ in Antiphonario inveniuntur. Dominica prima mensis Novembris ponitur Daniel propheta, et legitur in Dominicis diebus usque ad Adventum Domini. Infra hebdomadas legitur de Ezechiele, et de xii prophetis.

76. In festivitate sancti Andreæ debet esse dominus pontifex cum omnibus scholis ad Sanctum Andream in Vaticano, ibique honorifice, sicut in festivitate sancti Petri, Vesperas et Vigiliis celebrare. Matutinum vero ad fratrem ejus facere, id est ad altare sancti Petri. Mane canitur Missa super altare beati Andreæ, ut omnis populus cum benedictione lætus recedat. Præfectus cum adjutorio decimæ illuminat ecclesiam, et facit prandium curiæ. Deo gratias.

Additio ex cod. Vallicellano.

Hæ sunt festivitates, in quibus dominus pontifex debet coronari: In festivitate videlicet sanctorum Quatuor Coronatorum, in festivitate sancti Martini, ubi dicitur titulus Æquiti, in festivitate sancti Clementis, in Dominica de Adventu, in Dominica de

(36) In Sacramentario Gregoriano assignatur pro hoc festo *prima Missa de nocte*, pag. 120 apud Menardum.

(37) Id est reliquias, ut ex consequentibus intelligitur. Idem duobus codicibus desunt hæc verba, et *sanctuaria a palatio*.

Jerusalem, in Dominica de *Gaudete*, in festiuitate Domini, in festiuitate sancti Stephani, in Epiphania, in Dominica *Lætare, Jerusalem*, in Pascha, in feria secunda ad sanctum Petrum, in Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in Ascensione, in Pentecoste, in festiuitate sancti Petri, in anniversario suo, in festiuitate sancti Syluestri.

Hæ sunt nocturnales stationes Sancti Petri: Dominica de *Gaudete*, Epiphania, Ascensio Domini, Pentecostes, festiuitas sancti Petri et ejus Octaua, festiuitas sancti Andreæ. In unaquaque earum stationum scholæ palatii, scilicet cardinales, diacones, subdiacones, cantores regionarii, acolythi debent habere quinque solid. den. de altari Sancti Petri pro cœnatica, archidiaconus xviii den., pro his qui cantant lx, canonici xiii solid., et ad Missam medieta-

A usque ad finem. Si deerit dominus pontifex, et venerit cardinalis solus cantare Missam, in quacunque statione totam medietalem altaris habent prædictæ scholæ. Cardinalis qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium cardinalem, non fit ita; sed oblatio, sicut mos est, communiter dividatur per scholas.

Hæ sunt Sancti Petri diurnæ stationes: In omnibus Sabbatis Quatuor Temporum, in Dominica Quinquagesimæ, Dominica in Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus*, in *litanias Majores*, in Dedicatione, et in Cathedra sancti Petri. In unaquaque harum stationum accipiunt quinque solid. et oblationem. Sed dominus pontifex accipit xx solid. in nocturnis stationibus, B quando accenduntur retia (38); et in diurnis, quando accenduntur candelæ.

(38) Pharus alio nomine appellant, id est lucernam orbicularem cum certo lucernarum aut candelarum numero.

APPENDIX.

Joannis papæ XIX (39) diploma, quo facultatem concedit episcopo Silvæ Candidæ divina officia certis diebus celebrandi in ecclesia Sancti Petri in Vaticano.

JOANNES episcopus, seruus seruorum Dei, dilecto filio PETRO Dei gratia episcopo Silvæ-Candidæ Ecclesiæ, et per te eidem venerabili episcopo, successoribusque tuis in perpetuum.

Conuenit apostolico moderamini . . . *Exstat inter epistolas et diplomata Joannis XIX, Patrologiæ tom. CXLII, col. 1125, sub num. 4.*

(39) Qui nobis Joannes XX cujus annus tertius coincidit in annum millesimum vicesimum sextum indictione III a Septembri incepta.

ANNO DOMINI MCKLII.

CŒLESTINUS II

PONTIFEX ROMANUS

NOTITIA HISTORICA

(Mansi, *Concil.*, tom. XXI, col. 591.)

Cœlestinus secundus, natione Tuscus, Guido antea vocatus, ex presbytero cardinale tituli Sancti Marci, juxta constitutionem Innocentii prædecessoris sui, qua populus omnino a pontificis electione arcebatur, primus sine ullis populi suffragiis, teste Oauphrio, propter civile bellum quod a Romanis senatum restituere satagentibus imminobat, creatus

est pontifex, tempore Conradi imperatoris, an. Domini 1143, illo die quo Innocentius secundus e vivis decesserat. Petrus, Cluniacensium abbas, scripsit ad eum epistolam, apud Papirium Massonum exstantem, qua continetur ipsum legitime electum initio pontificatus Romæ omnia pacata habuisse. Willielmum Eboracensis ecclesiæ thesaurarium,